

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
КАФЕДРА АРХЕОЛОГІЇ, ЕТНОЛОГІЇ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
ЦЕНТР АНТИКОЗНАВСТВА ТА МЕДІЄВІСТИКИ

ОДЕСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ НАН УКРАЇНИ

СТАРОДАВНЄ ПРИЧОРНОМОР'Я

Випуск XIV

ОДЕСА
ОНУ
2023

УДК 94(100)“-05/17”(08)

C773

Рецензенти:

- С. Б. Сорочан** – д.і.н., професор, зав. кафедри історії стародавнього світа та середніх віків ХНУ імені В. Н. Каразіна;
О. А. Довгополова – д.філос.н., професор кафедри філософії ОНУ імені І. І. Мечникова.

Редакційна колегія:

- О. М. Луговий** – к.і.н., доц., науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики, головний редактор;
В. В. Чепіженко – к.і.н., доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії, керівник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова, зам. головного редактора;
Т. О. Ізбаш-Гоцкан – к.і.н., доц., доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії, науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова;
В. Г. Кушнір – д.і.н., доц., декан факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова;
І. В. Нємченко – к.і.н., доц., почесний керівник Центру антикознавства та медієвістики;
О. В. Смигитина – д.і.н., проф., зав. кафедри археології, етнології та всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. Б. Шевченко – к.і.н., старший науковий співробітник Одеського археологічного музею НАН України.

Рекомендовано до друку Вченою радою факультету історії та філософії
ОНУ імені І. І. Мечникова.

Протокол № 1 від 12 вересня 2023 р.

C773 Стародавнє Причорномор'я. Випуск XIV / Голов. ред. О. М. Луговий. –
Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2023. –
524 с.

ISBN 978-617-689-483-4

Збірка «Стародавнє Причорномор'я» складена на основі матеріалів XIV читань пам'яті П. Й. Каршиковського, міжнародної конференції, проведеної ОНУ імені І. І. Мечникова та Одеською Національною науковою бібліотекою 10–12 березня 2023 р.

ISBN 978-617-689-483-4

УДК 94(100)“-05/17”(08)
© Колектив авторів, 2023
© Одеський національний
університет імені І. І. Мечникова, 2023

С. С. Побуцька, А. Л. Пількевич (Київ)

ПОЯВА ТА РОЗВИТОК НОВОЇ ІДЕОЛОГІЧНОЇ МОДЕЛІ ДЕРЖАВИ І КАНОНІЧНОГО ПРАВА КРІЗЬ ПРИЗМУ РАНЬОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ РЕФОРМАЦІЇ (1529–1553 РР.)

Реформація, як одне з наймасштабніших явищ історії раннього нового часу, в кожній країні зумовлювалась локальним характером та особливостями, що пояснювалось тенденціями попередньої історичної еволюції. Управління церквою не входило в компетенції середньовічної монархії. Проте, зміни простежуються у XV–XVI ст. через висунуті на перше місце питання державних інтересів національних монархій в результаті становлення централізованих держав, що зрештою призводило до відкритої конфронтації з папством або до спроб встановлення контролю над церквою.

Тісний зв'язок церкви і держави був особливо характерний для Англії. У ході еволюції англійської монархії невід'ємною складовою залишається власна історія відносин із Ватиканом, які неодноразово набували різних форм антагонізму. З історичної спадщини Генріха VIII відомо, що його першочерговим прагненням було змагання з Францією та Іспанією у боротьбі, спрямованій на встановлення контролю над папством, і тільки після відмови короля від цієї ідеї простежуються кроки з визволення від папського впливу. Ключовим є той факт, що англійська реформація головним чином була продиктована зверху, що стало й причиною її ідентифікації як «королівської реформації».

Інтерес до англійської реформації, який першочергово простежувався в працях церковних істориків XVII–XVIII століття¹, посилювався з кожною епохою на основі змінних теоретичних тенденцій та під впливом зовнішніх чинників і зрештою виходив далеко за межі англійської історіографії.

Поява у 1970-х роках в Англії «ревізійністського» напряму історіографії² зумовлена поширенням нових теоретичних концепцій, що і на сучасному етапі потребують уточнення. Зокрема історики-ревізійністи трактують ранню королівську Реформацію як незавершену, деякою мірою утопічну фазу, що проводилась надто повільно. Даний аспект змушує ще раз розглянути комплекс заходів, вжитий державною владою, що пов'язаний із відносинами церкви та держави в окреслений період. Домінування королівської ініціативи здійснення Реформації мало феноменальний вплив на реформу католицької системи канонічного права, що повторно змушує розглянути проблему самого проекту реформи канонічного права, яке

через вищезгадану ініціативу зверху мало свій суперечливий вплив на життя суспільства.

Із обраної проблеми було написано та опубліковано низку конкретно-історичних праць у британській та американській історіографіях. Серед них дослідження А. Райрі та П. Маршала. В Україні вивчення історії Європейської реформації увійшло у коло наукових інтересів чималої кількості науковців, серед яких В. Дятлов, Н. Подаляк, С. Черкасова, П. Котляров, Л. Нестеренко, О. Маклюк.

Мета роботи передбачає розгляд комплексу заходів, пов'язаних із відносинами церкви та держави і зміною католицької системи канонічного права в окреслений період.

Для розгляду проблеми ми звернулися до низки документальних джерел, основу яких становлять законодавчі акти та статuti, правових джерел, що налічують переклад Біблії Тіндала, перші англійські символи віри та проєкт кодексу канонічного права – RLE, епістолярних та наративних творів, в основі яких лежать офіційне та приватне листування англійських реформаторів із реформаторами та монархами інших Європейських держав.

Втілення ідей Реформації як релігійного та суспільно-політичного феномену, що мав місце в XVI столітті в країнах Західної та Центральної Європи супроводжував головним чином радикальний поворот у свідомості людей. Неспростовний факт, що ініціаторами подібних дій були лідери-харизматики, одним із яких став Генріх VIII. У даному випадку необхідно наголосити на тому, що причиною суперечливості шляху Англії до Реформації були не тільки політичні обставини, а головним чином той факт, що її реалізатором була одна з найбільш парадоксальних особистостей раннього нового часу – король Генріх VIII.

Відомо, що головним пріоритетом діяльності перших Тюдорів було зміцнення особистої влади та подальше розширення її суверенітету з метою утворення монархії національного типу. Як бачимо, до середини XVI століття англійських монарх зосереджував у своїх руках майже всі законодавчі, судові та адміністративні повноваження, і тільки церковна сфера залишалась поза межами компетенцій короля. У даному випадку нам доречно погодитись із думкою української дослідниці Маклюк О. М.³, яка наголошує на тому, що така бурхлива діяльність перших Тюдорів, спрямована на зміцнення особистої влади, як зазначалось вище, повинна була торкнутись і церковного управління, включаючи питання не тільки церковного устрою, але й вірування. Слід зауважити, що окреслена вище мета перших Тюдорів утворити монархію національного типу де-

факто заперечує аргумент істориків-ревізіоністів про те, що релігійний переворот не відбувся б без особистих амбіцій Генріха VIII (Процес розлучення Генріха VIII з Катериною Арагонською)⁴. На підтвердження цього необхідно навести концепцію, на якій наполягали історики XIX століття, про те, що англійська реформація була вміло започаткована⁵.

Можна простежити, що трансформація відносин церкви і держави головним чином базувалася на визнанні королівської супрематії з боку духовенства. Зрештою в історії найбільш значним статутом Реформаційного парламенту вважається акт про Супрематію або Верховенство від 1534 року⁶. Необхідно наголосити на тому, що чимало істориків, зокрема зарубіжний дослідник Дж. Страйп трактують даний акт як початок англійської Реформації⁷. У даному випадку ключовим є той факт, що, з одного боку, правомірність надання Генріху VIII титулу «Верховного глави церкви Англії» зумовлювалась попередньою підготовкою молодшого сина королівської родини до архієпископської кар'єри, а з іншого – основним засобом в реалізації ідеї Генріха VIII послужив трактат Тіндала «Покірність християнина», у якому він наголошував на верховенстві світської влади над духовною. На цьому етапі постає необхідність наголосити на тому, що першочергово опозиція вищезгаданим діям Генріха VIII та Т. Кромвеля назріла серед членів палати лордів. Проте, важливим є той аспект, що в палаті лордів, членами якої на той час були 44 світських та 46 духовних перів, не знайшлося достатньо сил для протистояння цьому руху. Це свідчить про те, що опозиція головним чином торкнулася низів духовництва.

Доречно зазначити, що в середньовічній історії Англії середини XIV століття мав місце прецедент, коли було проголошено незалежність Англії від папської влади.

На цьому етапі необхідно наголосити на тому, що в результаті краху стратегії фаворита короля, Т. Вулсі, яка полягала в зміцненні католицизму та вирішенні питання престолонаслідування найвигіднішим чином, новий фаворит Генріха VIII змушений був зайнятися здійсненні іншої політики відносно церкви з боку держави. Саме ці функції могли бути здійснені тільки за допомогою парламенту. Доречно окреслити, що цей парламент ідентифікується в історії, як зарубіжній, так і вітчизняній, «Парламентом Реформації»⁸. Відомо, що всього було зафіксовано 7 сесій парламенту, які тривали з 1529 по 1536 роки. Необхідно наголосити на тому, що всього було видано 37 законодавчих актів. У цьому випадку доречно звернутись до

дослідження С. Біндоффа, який акцентує увагу на тому, що 32 із 37 окреслених законодавчих актів мали національні наслідки.

Як бачимо, результатом статутів реформаційного парламенту була зміна статусу королівської влади, трансформація взаємовідносин церкви і суспільства, нове управління церквою.

В цілому основними невід'ємними складовими трансформації відносин церкви та держави були контроль над церковною власністю, призначення єпископів, делегація юрисдикції церковним судам. Зрештою з боку церкви була визнана неможливість законодавчої ініціативи без попередньої згоди світської влади – корони. Як бачимо, церква де-факто виступає частиною державного апарату, що зумовлюється об'єднанням духовної та світської влади в одних руках – англійського монарха з чітко вираженим переважанням світської влади.

Вище вже окреслювалась теза, що англійська Реформація була вміло започаткована. На цьому етапі доречно окреслити контекст. Так, англійська Реформація була вміло і вчасно започаткована крізь призму внутрішньополітичної ситуації, що зумовлювалась зміцненням абсолютної монархії, зовнішньополітичної ситуації, що базувалась на відході англійського монарха від союзу з Габсбургами до союзу з Францією, та культурно-ідеологічної, що зумовлювалась поширенням на території англійської держави протестантських настроїв через діяльність гуманістів.

Можна погодитись із думкою вищезгаданого української дослідниці Маклюк О. М.⁹ про те, що релігійний поворот був для Генріха VIII усвідомленим актом, проте скоріше актом політичним, ніж теологічним. Як бачимо, де-факто в ході трансформації відносин тюдорівських монархів з церквою постала нова англіканська церква, що була незалежна від Риму у фінансовому, юридичному та організаційному відношеннях.

Невід'ємний аспект, що трансформація відносин церкви і держави призвела до реформи канонічного права, що являла собою третю фазу королівської програми Реформації. Можна простежити, що питання теологічної доктрини англіканства, перш за все, торкнулося вироблення пасажу про правомірність верховної влади короля. У свою чергу перші віросповідні документи, серед яких – перший символ віри – «10 статей», «Повчання християнина...королівська книга 1544» визначаються компромісним характером¹⁰. «Середній шлях» англіканства зумовлювався в контексті доктринального сенсу, що пояснювалось метою об'єднання консерваторів і радикалів, уникаючи при цьому суспільного розколу. Ключовим є той факт, що процес

вироблення теологічної доктрини англіканства затягнувся в часі. Так, прихід до влади реформаторського крила після смерті Генріха VIII сприяв продовженню реформи церкви. Можна простежити, що найбільш реформаційним актом періоду Едуарда VI вважається укладення нового символу віри – 42 статей¹¹. Неспростовним у даному випадку є той факт, що публікацію даного акту так і не було доведено до кінця, що пов'язано зі смертю монарха. Проте, важливість полягає в тому, що даний документ являв собою базу для подальших реформ символу віри, актуальних до цього часу.

У цілому можна констатувати факт, що наступники Генріха VIII виступали по відношенню до першого «реформаторським крилом», що сприяло радикальнішому проведенню подальшої реформи церкви. Тим не менш, пасаж про королівську супрематію залишався незмінним.

Зрештою масштабна трансформація відносин церкви і держави вимагала посиленої реформи канонічного права. Так, із метою ревізії канонічного права на фінальному етапі правління Едуарда VI спеціальною комісією з перегляду церковних законів було підготовлено проєкт RLE¹². Ключовим є той факт, що, являючи собою третю частину програми реформації «зверху», RLE так і не було прийнято.

На цьому етапі необхідно, перш за все, зробити акцент на тому, що ще під час правління Генріха VIII простежувалась ідея скликання комісії 32-х юристів і богословів з метою ревізії канонічного права, яка з певних причин не була реалізовано. Зрештою на фінальному етапі правління Едуарда VI – у 1553 році спеціальна комісія з перегляду церковних законів підготувала проєкт RLE.

Ключовим є той аспект, що саме наявність в RLE глав, які дають характеристику найважливіших християнських доктрин, зумовлює його важливість на рівні із віросповідними документами англіканства. На підтвердження цього аргументу доречно зазначити про те, що в контексті RLE чимало питань віровчень знайшли вирішення в дусі протестантизму. Яскравий приклад – винятковий авторитет книги Писання, трактування таїнств як символічних актів, відкидання целібату, католицьких догматів про владу папи, преосуществління, чистилища. Проте, невід'ємною залишається стабільність і традиційність церковної структури. Підтвердження цьому – збереження трьох ступенів священства. Ключовий і, з одного боку, найбільш контроверсійний аспект у контексті ставлення до нього серед дослідників – єпископат разом із великими повноваженнями управління та контролю. Однак, на противагу цьому необхідно

зазначити про особливу увагу щодо проповіді, що підтверджує думку істориків-лібералів про те, що англійська Реформація була далеко не суб'єктивним рішенням, а зумовлювалась певними потребами народу, простеженими протягом попередніх століть, однією з яких була необхідність у чистій проповіді, а також контролю над приватним життям духовенства.

Вище вже зазначалось про те, що, являючи собою третю частину програми реформації «зверху», RLE так і не було прийнято. У контексті цього доречно окреслити причини відхилення. По-перше, варто погодитись із думкою зарубіжного дослідника Р. Елтона¹³ про те, що головна причина зумовлювалась загрозою порушення балансу влади між духовними і світськими елементами. Підтвердження цьому – можливість зміцнення влади духовенства над мирянами та укріплення позицій церковних юристів. По-друге, інша причина зумовлювалась несприятливою внутрішньополітичною ситуацією, що пояснювалась конфліктом вищого дворянства із лідерами англіканського духовенства. Даний аргумент підтверджує поширений в історіографії пасаж про те, що реалізація реформ Едуарда VI напряду стосувалась внутрішньої та соціальної ситуації.

Неспростовний факт, що шлях реалізації Англією реформації виступав ключовою контроверсійною проблемою в контексті ставлення до неї серед європейських прихильників Реформації. Проте, не можна упустити того, що Англійський напрям реформації на ранніх етапах був Лютеранським. Можемо простежити, що в Лютеранському напрямку англійської реформації наявні окремі суперечливі аспекти її теології, що підтверджує його значний вплив. Однак, ключовим є той факт, що головним пріоритетом реформації «зверху» було становлення такої релігійної системи, що, перш за все, відповідала б національним інтересам Англії. Зрештою засіб реалізації Реформації в Англії сприяв становленню нової репрезентації королівської влади на міжнародній арені. Ключовим є той факт, що не тільки в англійської нації, а й міжнародної аудиторії формується уявлення про англійського державця як того, хто поєднує в собі риси, притаманні як (ідеальному) правителю на землі, так і небесному владиці.

Таким чином, головним пріоритетом діяльності перших Тюдорів було зміцнення особистої влади та подальше розширення її суверенітету з метою утворення монархії національного типу. Відповідно така бурхлива діяльність перших Тюдорів, спрямована на зміцнення особистої влади, як зазначалось вище, повинна була торкнутись і церковного управління, включаючи питання не тільки церковного устрою, але й вірування. Крізь призму цього має місце

трансформація відносин церкви і держави, основою чого став «Акт про супрематію» 1534 року. Ключовим є підтвердження пасажу, що англійська реформація була вміло та вчасно започаткована в контексті внутрішньополітичної ситуації, що зумовлювалась зміцненням абсолютної монархії, зовнішньополітичної ситуації, що базувалась на відході англійського монарха від союзу з Габсбургами до союзу з Францією, та культурно-ідеологічної, що зумовлювалась поширенням на території англійської держави протестантських настроїв через діяльність гуманістів. Тобто англійська реформація була усвідомленим актом монарха – Генріха VIII, проте актом більшою мірою політичним, аніж релігійним. Зрештою в ході трансформації відносин тюдорівських монархів з церквою постала нова англіканська церква, що була незалежна від Риму у фінансовому, юридичному та організаційному відношеннях, і водночас еволюціонувала монархія національного типу під егідою державця, що хто поєднує в собі риси, притаманні як (ідеальному) правителю на землі, так і небесному владці.

Відповідно трансформація відносин церкви і держави призвела до реформи канонічного права, що являла собою третю фазу королівської програми Реформації. Ключовим є той факт, що «Акт про супрематію» як основа трансформації відносин церкви і держави став засобом здійснення англійської реформації, а не її завершення. Так, цього вимагала еволюція монархії національного типу. Проте, реформу канонічного права не було реалізовано до кінця, що зрештою зумовлює правдивість пасажу про «незавершену» англійську Реформацію на її ранньому етапі.

¹ Burnet G. History of the Reformation, 1679—1715.

² Duffy E. The Stripping of the Altars: Traditional Religion in England, c. 1400 – c. 1580. New Haven; London: Yale Univ. Press, 1992. XII, 654 p.

³ Маклюк О.М. «Fidei Defensor»: від пропагандистської політики до Реформаційного парламенту Європейська Реформація XVI ст.: историко-антропологічний вимір (до 500-ї річниці початку Реформації в Європі). С.62.

⁴ Diarmaid MacCulloch The myth of the English Reformation Journal of British studies Vol.30, No.1 (Jan.1991), pp.1-19

⁵ Dodd L. The Church History of England from 1500-1688, 1737.

⁶ Акт о супрематии. 1534 // Английская реформація (Документи и материалы) / Под ред. Ю.М. Сапрыкина. М. Изд-во МГУ, 1990. С. 19-20.

⁷ Strype J. Ecclesiastical Memorials: relating chiefly to religion and the reformation of it, and the emergencies of the Church of England under Henry VIII, King Edward VI and Queen Mary, 1720-1740.

⁸ Bind^off S. Tudor England. London: Penguin Books, 1977. P. 300.

-
- ⁹ Маклюк О.М. «Fidei Defensor»: від пропаської політики до Реформаційного парламенту Європейська Реформація
- ¹⁰ Козин І. Вероучение, учреждения и обряды англиканской церкви. СПб., 1868.
- ¹¹ Tudor Royal Proclamations. Vol 1. The Early Tudors (1485-1553). Ed. by P. L. Hughes&J. F. Larkin. New Heaven&London, 1964.
- ¹² The Reformation of the Ecclesiastical Laws of England, 1552. Ed. by 3. C. Spalding. Kirksville, 1992.
- ¹³ Elton G. R. England under the Tudors / Geoffrey Rudolph Elton. London, 1989.

Стефанія Демчук (Київ – Брно)

ПОНЯТТЯ СУЧАСНОГО У НІДЕРЛАНДСЬКІЙ КУЛЬТУРІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVI СТОЛІТТЯ

Ренесанс вважається переламним моментом для усвідомлення історичності часу. Першим звичайно пригадується Петрарка з його визначенням попереднього періоду як «tenebrae»¹, що прийшли на зміну блискучій Античності, і тепер, у свою чергу, мали поступитися місцем новому періоду піднесення відродження втрачених античних здобутків, зокрема мови. Дослідження таких поворотних моментів є одним із способів звернення до історії часу і зокрема поняття сучасності як частини історичного процесу.

Інший підхід передбачає реконструювання базових категорій, якими визначалася темпоральність Середньовіччя та Ренесансу. Достатньо згадати есей Жака ле Гоффа про час торгівців² чи опис середньовічного хронотопу в «Категоріях середньовічної культури» Арона Я. Гуревича³. Варто відзначити, що у випадку Ренесансу чи ранньомодерного часу таких досліджень відчутно менше. Із останніх звернень до цієї теми, згадаю лише п'ятирічний проєкт «Назад у майбутнє: очікування і дії щодо майбутнього у пізньосередньовічній та ранньомодерній Європі (бл. 1400–1830 рр.)» Сруна Путтвелса з Університету Антверпена, який триватиме до 2025 року та ґрунтується на «повільному читанні» торгової документації задля віднаходження питомих слів для опису майбутнього часу⁴. А також монографію 2018 року Тіни Скуен «Цінність часу у ранньомодерній англійській літературі» («The Value of Time in Early Modern English Literature»), яка звертається до аналізу літературних топосів (на кшталт посліху), реконструюючи політичний, соціальний та економічний аспекти⁵.

Перелік скорочень

Abbreviations

- АА – Археологический альманах. Донецк.
АВУ – Археологічні відкриття в Україні
АЗ – Археологические записки Донского археологического общества.
АИМ – Археологические исследования в Молдавии. Кишинев,
Штиинца.
АМА – Античный мир и археология
АО – Археологические открытия
АПУ – Археологічні пам'ятки України
БФ – Боспорский феномен
БЧ – Боспорские чтения
ВДИ – Вестник древней истории
ДАОО – Державний архів Одеської області
ДП – Древнее Причерноморье. Одесса.
ЖМНП – Журнал Министерства народного просвещения
ЗООИД – Записки Одесского общества истории и
древностей
ІР НБУВ – Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені
В. І. Вернадського.
КСИА – Краткие сообщения Института археологии АН СССР. М.-Л.
МАСП – Материалы по археологии Северного Причерноморья
МИА – Материалы и исследования по археологии СССР. Москва;
Ленинград: АН СССР.
НАРМ – Національний архів Республіки Молдова.
ОВ – Одесский вестник
СА – Советская археология
СП – Стародавнє Причорномор'я. Одеса: ОНУ імені І.І. Мечникова
ССПК – Старожитності степового Причорномор'я і Криму. Запоріжжя
ACSS – Ancient Civilizations from Scythia to Siberia.
BSPF – Bulletin de la Société préhistorique française. Paris.
FGH – Die Fragmente der Griechischen Historiker.
IOlb – Надписи Ольвии. 1968.
IOSPE, I² (*IFE I*²) – Latyshev V. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis
Ponti Euxini Graecae et Latinae. Petropolis, 1916. Vol.1. Ed.2.
*IFE I*² – Latishev B. 1916. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti
Euxini Graecae et Latinae. Petropolis
SB – Sammelbuch griechischer Urkunden aus Ägypten, begründet im
Auftrag der Strassburger Wissenschaftlichen Gesellschaft.
SEG – Supplementum epigraphicum Graecum
SP – Stratum plus
TE – Theatrum europaeum

БІОІСТОРИОГРАФІЯ ТА ІСТОРІЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

<i>Дьомін О. Б.</i> Рецензії в контексті персональної наукової історії професора П. Й. Каришковського	5
<i>Левченко Г. С.</i> Публікації з археології на сторінках газети «Одесский вестник» (1820-ті – 1830-ті рр.)	11
<i>Сапожников І. В., Айсфельд О. В., Корчемна І. С.</i> Програма ОТІС 1882–1884 років з археолого-історико-етнографічного опису міст і сіл Причорномор'я та Приазов'я	18
<i>Музичко О. Є.</i> Діяльність Ф. І. Успенського в Одесі: питання про школу істориків видатного вченого	29
<i>Лиман С. І.</i> Середньовічна історія слов'янських народів у творчості Степана Михайловича Кульбакіна: харківський період його науково-педагогічної діяльності (1904–1919)	44
<i>Гордієнко Д. С.</i> «Слово о полку Ігоревім» Володимира Перетца в історії української археології	51
<i>Попова Т. М.</i> «Ідея ритму» в науковій спадщині П. М. Біцилли (до дня пам'яті)	65
<i>Налівайко А. О.</i> Джерелознавство середніх віків в дослідженнях Л. Беркута	75
<i>Левченко В. В.</i> Доля археолога: штрихи до біографії В. О. Пора-Леонович (до 80-х роковин від дня смерті)	82
<i>Майборода П. А.</i> З історії кафедри стародавнього світу та середніх віків Одеського університету. Частина І. Кафедра історії стародавнього світу в 1934–1941 рр.	90
<i>Венгер А. Г.</i> Внесок Миколи Ковальського (1929–2006) у вивчення наративних джерел доби пізнього середньовіччя	102
<i>Степанян К. І.</i> До питання морфології та типології історичних соціокультурних спільностей	108

ПЕРВІСНА ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ

<i>Піструїл І. В.</i> Скребки типу «Carene» верхньопалеолітичного поселення Анетівка II	122
<i>Главенчук А. В.</i> Зображення вагітних жінок в мобільній пластиці на верхньопалеолітичному поселенні Анетівка 2	130
<i>Кіосак Д. В.</i> Восьме тисячоліття до н. е. на Півдні України	137
<i>Тоцев Г. М.</i> Неолітичні могильники Мамай-Гори	144
<i>Пересунчак О. С.</i> Антропоморфна статуетка з трипільського поселення Тополі	149
<i>Бурдо Н. Б.</i> Усатівська культура. 100 років польових досліджень ..	158

<i>Іванова С. В.</i> Соціальний та хронологічний аспекти в археології (Буджацька ямна культура).....	166
<i>Агульников С.</i> Перехідний період від епохи пізньої бронзи до раннього залізного віку в Пруто-Дністровському межиріччі.....	171
<i>Яцук О. Ю.</i> Типологічне та технологічне розмаїття скляних намистин з високим вмістом міді в Центральній Італії ранньої залізної доби.....	175

ЕЛЛІНСЬКА ОЙКУМЕНА ТА АНТИЧНИЙ СВІТ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

<i>Туренко В. Е.</i> Образ друга і ворога в архаїчній ліриці	184
<i>Вар'ян О. О.</i> Nothoi та образ ідеального громадянина у Стародавніх Афінах	190
<i>Одрін О. В.</i> «Північні греки»: штучний термін чи історико-культурна реальність?	199
<i>Орлик О. Ю., Демчук С. А.</i> Культ Деметри у грецьких полісах Північного Причорномор'я	207
<i>Самойлова Т. Л.</i> Основні етапи економічного розвитку Офіусси-Тіри	214
<i>Снитко І. О., Гаркуша Н. М.</i> Теменос Борисфена в сакральній історії Ольвійського полісу в архаїчну та ранньокласичну епохи	222
<i>Ніколаєв М. І.</i> Хронологічне підґрунтя історії Ольвії IV–I ст. до Р. Х.	226
<i>Папанова В. А.</i> Бронзові вироби з приміських садиб Ольвії	234
<i>Зелінський А. Л.</i> Датування візиту птолемейської військово-морської ескадри до Боспорського царства	240
<i>Савельєв О. К., Красножон А. В., Савельєва К. С.</i> Дослідження в південно-західній частині Тіри-Білгорода в 2020–2021 рр. (попередні результати).....	247

PAX ROMANA

<i>Баукова А. Ю.</i> Історична гідрогеографія північної частини римської провінції Азія в світлі писемних та нумізматичних джерел	257
<i>Кумінова К. А.</i> Образ Індії у «Флоридах» Апулея: історіографія проблеми.....	266
<i>Береговий В. Б.</i> Кипріан Карфагенський та питання жінки у ранній церкві Римської імперії	275
<i>Драгомирецька О. Г., Федорук А. В.</i> Римська спата з могильника біля с. Оселівка: про пізньоантичне озброєння з території Середнього Подністров'я	279

<i>Шевченко О. Б.</i> Дослідження дитячих поховань на прикладі кочових сарматів	284
---	-----

НУМІЗМАТИКА ТА СФРАГІСТИКА

<i>Ізбаиш-Гоцкан Т. О., Колесніченко Є. О.</i> Корпус монет царя Скіла з архіву П. Й. Каришковського	289
<i>Бондаренко А. О., Снитко І. О.</i> Нумізматичні знахідки античного часу з району солоного озера Оджиголь на Херсонщині в контексті початку економічного освоєння ольвіополітами західної частини Гілеї	292
<i>Bodzek J., Zajac B.</i> Olbian Coins Struck in the 1st century AD Found in Central Europe	298
<i>Янов Д. М., Корнусова І. В.</i> Фантазійні підробки античних монет в колекції Одеського археологічного музею	307
<i>Пивоваров С. В., Калініченко В. А.</i> Нумізматичні та сфрагістичні матеріали з городища другої половини XIV ст. в Зеленій Липі	314

ЦЕНТРАЛЬНА ТА СХІДНА ЄВРОПА ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

<i>Луговий О. М.</i> Турріс Прокопія Кесарійського та Тіра в VI ст.	323
<i>Лагодич В. Ю.</i> Війна з аварами імператора Маврикія: до питань хронологічних та географічних меж протистояння	332
<i>Kolomiets O. O.</i> To the Question of the Peculiarities of the Use of Building Materials in the Temple Architecture of the Middle and Late Byzantium	341
<i>Димидюк Д. А.</i> Використання дротиків у Вірменії епохи Багратидів (кінець IX – середина XI ст.)	343
<i>Головко О. Б.</i> Свідectво католицького місіонера Бруно Кверфуртського про його подорож до Східної Європи (1008 р.).....	352
<i>Сидоров Г. В.</i> Болгарсько-татарський похід на Константинополь в 1264-1265 рр. та дискусія щодо ролі Ногая в ньому	363
<i>Ліхтей І. М.</i> До питання про коронацію 1261 року чеського правителя Пршемисла Отакара II	370
<u>Добролюбський А. О.</u> «Присмак глінисті»	380
<i>Гулевич В. П.</i> Про виникнення та призначення замку Караул	390
<i>Пилипчук Я. В.</i> Падіння Угорського королівства. Угорщина при Ягеллонах (1490–1526)	398
<i>Федчук О. Б.</i> Образ Кримського ханства в британській свідомості XVI–XVIII ст.	408

ЗАХІДНА ЄВРОПА В ЕПОХУ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

<i>Казакевич Г. М.</i> Зі Скіфії до Скоттії: довге відлуння середньовічної легенди про скіфське походження ірландців	417
<i>Воротняк І. Д., Данилів М. В.</i> Мотиваційні витоки походів вікінгів: дискурс скандинавських джерел	424
<i>Стасюк О. В.</i> Августин проти Робін Гуда: походження милостині та наміри благочинця у творах середньовічних каноністів (XII–XIII ст.)	435
<i>Чепіженко В. В.</i> Леді де Моун: поважна вдова та вмілий підприємець	443

ЗАХІДНА ЄВРОПА В ЕПОХУ РАНЬОГО МОДЕРНУ

<i>Ціватий В. Г.</i> Інституціональна історія дипломатії та комунікативних практик Європи в добу Середньовіччя і Ранньомодерного часу: моделі комунікації, комунікативні технології, особливості міжкультурної комунікації.	455
<i>Побуцька С. С., Пількевич А. Л.</i> Поява та розвиток нової ідеологічної моделі держави і канонічного права крізь призму ранньої англійської Реформації (1529–1553 рр.)	463
<i>Демчук С. А.</i> Поняття сучасного у нідерландській культурі першої половини XVI століття	470
<i>Івченко О. С.</i> Політичні витоки ідеології конституційного роялізму.	479
<i>Нємченко І. В.</i> Апологія повстання в політичній творчості Олджернона Сіднея	485
<i>Гребцова І. С.</i> Національні мотиви у творчості фламандських майстрів живопису Пітера Брейгеля старшого і Якоба Йорданса	489
<i>Тоцький П. М.</i> Варенн 1791 р.: конституційна криза чи уроки моралі?	500

In memoriam

<i>Нємченко І. В., Луговий О. М., Чепіженко В. В.</i> Андрій Олегович Добролюбський (18 квітня 1949 р. – 28 вересня 2023 р.).....	513
<i>Красножон А. В.</i> На смерть професора Андрія Добролюбського.....	516
Перелік скорочень	518